

УДК 007 : 304 : 655

Олена Хобта

**ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ
1809–1917 рр.**

У статті розглянуто особливості розвитку одеської періодики ХІХ — початку ХХ ст., простежено динаміку появи нових періодичних видань, тривалість їх виходу й становлення типологічного ряду; окреслено основні тенденції становлення преси.

Ключові слова: динаміка, класифікація, традиції, періодичне видання, типологічний ряд.

В статье рассмотрены особенности развития одесской периодики ХІХ — начала ХХ ст., прослежена динамика появления новых периодических изданий, продолжительность их выхода и становление типологического ряда; сформулированы основные тенденции становления прессы.

Ключевые слова: динамика, классификация, традиции, периодическое издание, типологический ряд.

This article contains analysis of progress and development characteristics of periodicals in Odessa in the ХІХ — beginning of the ХХ centuries. This analysis includes dynamics monitoring of new periodicals, their publishing term and typological line establishment; the fundamental tendencies are formed.

Key words: dynamics, classification, traditions, periodicals, typology.

У сучасному українському журналістикознавстві актуальним є проведення наукових досліджень у галузі історії журналістики, в яких, на основі історико-аналітичного аналізу в поєднанні з хронологічно-бібліографічною описовістю видань розглядалися б специфічні особливості розвитку української преси в окремих регіонах, так званих «культурних гніздах» — великих містах, що були центрами духовного та культурного життя країни. На часі створення репертуару української та іншомовної періодики, що виходила на українських землях, адже лише маючи такий показник можливо визначити основні тенденції як якісного так і кількісного розвитку журналістики в Україні і усвідомити цей процес як систему.

На початку 90-х рр. ХХ ст. помітно активізується робота науковців у галузі історії української журналістики, з'являються перші комплексні дослідження регіональної періодики, створюються бібліографічні покажчики («Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838–1917)»). Науковцями розпочато серйозну і перспективну роботу над створенням анотованих покажчиків регіональної періодики України, окремої уваги тут заслуговують праці Н. Сидоренко, О. Школьної, Л. Сніцарчук, М. Романюка, І. Михайлина та ін. З'являються в цей період й наукові монографічні дослідження присвячені розвитку одеської періодики, зокрема як окрему цілісність розглядає періодику Одеси другої третини ХІХ ст. І. Гребцова. Незважаючи на пошвавлення наукового інтересу до одеської журналістики, деякі її аспекти залишаються ще малодослідженими, зокрема не розглядалася системно преса Одеси ХІХ–ХХ ст., не досліджувалися взаємозв'язки та закономірності її розвитку, як і багатьох інших регіонів.

Мета дослідження — простежити динаміку розвитку журналістики Одеси від часів її зародження (1809 р.) до 1917 р., окреслити основні тенденції. Обравши *об'єктом* дослідження масив періодичних видань, що побачили світ у досліджуваній період в Одесі, ми обмежилися проведенням кількісного аналізу, поклавши в основу роботу з покажчиками й картотеками як вітчизняних, так і закордонних бібліотек та архівів [2, 3, 5]. Такий підхід, на нашу думку, гарантує найменшу репрезентативну похибку результатів дослідження, відрізняється об'єктивністю і є необхідною передумовою проведення якісних досліджень. Категоріями підрахунку були обрані рік, тривалість, періодичність виходу та тип видань.

Складність дослідження й систематизації, не кажучи вже про періодизацію, класифікацію та типологізацію періодики українських міст ХІХ — поч. ХХ ст. полягає в специфіці кожного регіону як на сході, так і на заході, а також відсутністю покажчиків. Особливо гостро постає ця проблема, коли метою дослідника є з'ясувати специфічні особливості розвитку преси в найбільших містах, що були центрами духовного й культурного розвитку країни. Зокрема, досліджувати одеську періодику ХІХ — початку ХХ ст. слід у контексті суспільно-політичного життя Російської імперії, до якої належить територія Східної України в досліджуваній період, адже тут перетинались два

шляхи розвитку української й російської преси, що особливо чітко простежується в періоди національного пробудження українців, наприклад у 1917 р.

Пошук і дослідження періодичних видань Одеси ускладнюється тим, що часописи здебільшого зосереджені у фондах різних бібліотек, найчастіше більш повні колекції зберігаються за межами нашої держави — у Російській державній бібліотеці (Москва) і Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург). Деякі часописи наявні у книгосховищах Європи (Чехія, Великобританія, Франція) й американського континенту (США, Канада). Н. Сидоренко зазначає, що у Слов'янській бібліотеці (Прага) знаходяться «Хлебный листок» (1916–1917), «Южный кооператор» (1913, 1915–1917), «Южные записки» (1904), «Летопись историко-филологического общества при императорском Новороссийском Университете» (1901, 1904) та ін. У канадському місті Едмонтон можна знайти «Литературные вечера» (1849–1850), «Наши вечера» (1903), «Новороссийский календарь», «Основу» (1915). У Британській бібліотеці в Лондоні зафіксовані окремі числа «Одесского вестника» (1877), «Одесских новостей» (1917), «Одесского листка» (1917) тощо [8].

Остаточо не з'ясована кількість видань, що виходили в Одесі протягом XIX — на початку XX ст. Н. Сидоренко під час роботи з покажчиками, картотеками кількох провідних бібліотек України й Росії, а також Чехії, Канади і США виявила 466 видань, що виходили в Одесі. Однак, як зазначає дослідниця, поки що ці показники досить рухливі, адже триває пошук бібліографічних даних і примірників видань [8]. Ф. Самойлов, М. Скрипник та О. Ярещенко зазначають, що в Одесі видавалось у 1905–1913 рр. понад 40, а в 1913–1914 рр. — 60 місцевих газет [6]. За даними С. Рубінштейна у 1917 р. в Одесі світ побачили 111 періодичних видань [5].

Крім того, існують різночитання щодо виходу першого періодичного видання Одеси. Так, більшість істориків і краєзнавців першим періодичним виданням Одеси називають газету «*Messenger de la Russis Meridionale, ou feuille commerciale, publice avec l'autorization du gouvernement*», що виходила французькою мовою з першого квітня 1820 р. до жовтня 1823 р. Професор Н. Сидоренко в передмові до видання «Потужна сила рідного слова» називає першим одеським періодичним виданням «*Прейскурант приходящим в Одесу иностранным*

товарам и исходящим российским товарам», що побачило світ у 1809 р. в Одесі й виходило щотижня з 1809 до 1941 р. [4]. Необхідно визнати, що Одеса є лідером у заснуванні періодичного друку на тій території України, що перебувала в Російській імперії.

Проаналізувавши динаміку появи нових періодичних видань у досліджуваній період, ми отримали такі результати: на етапі зародження періодичної преси нові видання з'являлися в Одесі несистематично. Так, у 1830, 1831, 1833, 1837, 1844 рр. — по одному; 1839, 1840 рр. — по два; з 1844 р. до 1855 р. — жодного. Ситуація змінюється в другій половині 60-х рр. XIX ст., періодичні видання заснуються майже щороку від одного до трьох, що вочевидь пов'язано із епохою реформ уряду Олександра II. На етапі становлення періодичної преси в місті великою популярністю серед одеситів користувалися столичні й іноземні видання. Так, у другій половині 50-х рр. в Одесі зі стотисячним населенням передплачували 40 найменувань столичних і 38 закордонних періодичних видань, на початку 60-х рр. московських — 90 і петербурзьських — 100, іноземних 75 [1; 28–29]. І нарешті з 1880 р. заснування нових органів періодичного друку в місті активізується, так нові видання (від одного до семи) з'являються щороку. В 1905 р. кардинально зростає випуск новоутворених періодичних видань, у цей час відбувається перерозподіл періодики за регіонами: за темпами зростання на перший план вийшла провінційна преса. Тенденція до зростання триває до 1917 р., досягаючи піку. Так, у 1905 р. світ побачило 13 нових періодичних видань, у 1906 р. — 48, у 1907 р. — 27, у 1908 р. — 30, 1909 р. — 48, 1910 р. — 40, 1911 р. — 36, 1912 р. — 30, 1913 р. — 33, 1914 р. — 30, 1915 р. — 19, 1916 р. — 12, 1917 р. — 83. Тоді як на 1 січня 1917 р. в Одесі виходило 30 періодичних видань. Але за результатами дослідження з'ясувалась ще одна характерна для періодичних видань 1917 р. риса — значна кількість видань виходили не одночасно, а одне на зміну іншому. Так, наприклад, «Свободная Россия» була фактично продовженням «Русской Речи», «Ученическая мысль» — «Ученого листка», «Сын народа» — «Бюллетеня Центрального Комитета Новороссийских студентов» [5].

Аналіз тривалості виходу періодичних видань Одеси засвідчує, що ті поодинокі періодичні видання, що з'являлися в XIX ст., особливо в першій половині, виходили багато років поспіль, тоді як на початку XX ст. кількість довготривалих видань значно зменшилась.

Низка видань, започаткованих у першій половині ХХ ст., виходили від 30 до 80 років. Так, «Прейс-курант...», «Ведомости одесского городского общественного управления», «Новороссийский телеграф», «Записки математического отделения Новороссийского общества естествоиспытателей», «Одесский листок», «Одесские новости» виходили 40 років поспіль; «Ведомости Одесского градоначальства», «Записки императорского общества сельского хозяйства южной России», «Протоколы заседаний общества одесских врачей», «Записки императорского новороссийского университета» — 50 років; «Одесский вестник» — 70 років. Видання, що засновувались у другій половині ХІХ ст., відзначаються меншою тривалістю життя, що пропорційно зменшувалась із наближенням до 1917 р. Характерною рисою періодичних видань 1917 р. є короткотривалість виходу періодичних видань. Так, сатирично-гумористичне видання «Бомба» вийшло обсягом лише 20 номерів і було рекордсменом вказаного типу видань у 1917 р. Крім того, слід зазначити, що багато періодичних видань, що засновувались у 1917 р. були одноденками: «Голос анархиста», «Голос правды», «Голос православных», «Единение», «Известия народной милиции г. Одессы».

Проаналізувавши розвиток типологічного ряду, ми отримали такі результати. Першим періодичним виданням Одеси було видання, що мало на меті задовольняти потреби торгівлі в молодому портовому місті — «Прейс-курант приходящим в Одесу иностранным товарам и исходящим российским товарам». Другою газетою Одеси було видання, яке теж мало на меті задовольняти потреби комерсантів: «*Message de la Russie meridionale, ou feuille commerciale publique avec l'autorisation du gouvernement*» («Вестник Южной России, или Коммерческий листок, издаваемый с позволения начальства»). В 1927 р. з ініціативи М. С. Воронцова видається суспільно-політична двомовна газета «Одесский вестник» — «*Journal d'Odessa*». Активізація типологічного розвитку періодичного друку Одеси спостерігається в 30–40 рр. ХІХ ст., зароджуються такі типи видань: літературні альманахи й збірники: «Литературные листки: прибавления к «Одесскому вестнику», видання наукових товариств: «Записки Императорского Одесского Общества истории и древностей»; у кінці 50-х — на початку 60-х рр. продовжує розвиватися літературна й наукова періодика та з'являється низка нових типів видань: відомча — «Листок Русского общества па-

роходства и торговли», політично-економічно-літературна — «Новороссийский телеграф», науково-літературні — «Южный сборник», офіційна — «Известия», «Ведомости одесского градоначальства»; видання преси етнічних груп — «День: орган русских евреев»; у 70-х роках юридична: «Судебный сборник», довідкова — «Одесский листок объявлений», медична — «Труды врачей Одесской городской больницы»; у 80-х рр. гумористичні видання — «Шут гороховый», сільськогосподарські — «Жатва», дитяча — «Иллюстрированный детский музыкальный мир», педагогічна — «Школьное обозрение»; у 90-х — театральна — «Театр», учнівська — «Зарницы». Отже, в другій половині XIX ст. активно розвивалась періодика в Одесі, особливо її типологічний ряд. Потреба у спеціалізованій пресі виникла в другій половині XIX ст. із розвитком нових галузей господарства та у зв'язку з різким збільшенням кількості читачів, які потребували оперативної та якісної фахової інформації.

Найактивніше в кількісному відношенні в другій половині XIX ст. розвивається торговельна, наукова, сільськогосподарська й медична періодика. Серед торговельних видань можна виділити: «Прейскурант...» (1809), «Листок Русского общества пароходства и торговли» (1860), «Торговый бюллетень» (1883, 1889), «Торговый листок» (1885–1887), «Торговое обозрение Одесского рынка зерновых продуктов» (1892). Це пояснюється тим, що Одеса в XIX столітті є найбільшим містом України, могутнім портовим торговельно-транспортним центром Російської імперії. У 1819 р. Одеса була оголошена містом порто-франко, вільною гаванню. Активно в цей період розвивається наукова преса: «Записки Одесского общества истории и древностей» (1844), «Записки Императорского Новороссийского университета» (1867), «Вестник опытной физики и элементарной математики» (1887–1916), «Летопись Историко-филологического общества при императорском новороссийском университете» (1890–1894), «Летописи Метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета», «Записки математического отделения Новороссийского общества естествоиспытателей» (1872–1916). Становлення спеціалізованої наукової періодики зумовлене утворенням новоросійського університету. Нагальною потребою стала поява сільськогосподарської періодики: «Листки, издаваемые Обществом сельского хозяйства Южной России» (1832–1840), «Записки Император-

ского общества сельского хозяйства Южной России» (1841– 1877), «Труды Комитета шелководства Общества сельского хозяйства Южной России» (1894–1912), «Вестник виноделия» (1899–1917), «Вестник винокурения» (1897–1914).

Потреба в медичній періодиці виникла внаслідок централізації медично-санітарної справи, створення мережі медичних установ і спеціалізованих навчальних закладів. У 1868–1890 рр. видавалися «Протоколы заседания Общества одесских врачей», «Южно-русская медицинская газета» (1892–1897), «Вестник гомеопатической медицины» (1899).

Отже, в другій половині ХІХ ст. в Одесі зародились такі типи видань: літературні видання, літературно-суспільні, суспільно-політичні, наукові видання, сільськогосподарська й медична преса, дитячі, музичні й рекламно-довідкові видання.

Якісні й кількісні зміни в одеській журналістиці відбуваються починаючи з 1905 р. Виразні ознаки одеської журналістики цього періоду: в Одесі вперше були здійснені спроби видавати газети українською мовою, поширення набула партійна, студентська й військова преса, спостерігається вибух спеціалізованої преси, вперше видається сатиричний журнал «Звон». Тривалий час в Одесі не існувало жодного україномовного видання, співвідношення російських і українських часописів до 1917 р. в Одесі та Херсонській губернії майже 800 до 12 [4]. Україномовні газети вперше побачили світ у 1905 р.: газети «Вісти» і «Народна справа», що були заборонені після перших номерів. Заборонялися й науково-популярні та просвітницькі україномовні часописи. Так, до читача не дійшли місячник «Лікарський порадник», щотижневик «Нова Україна», двотижнева вечірня газета «Новини», проекти яких не були реалізовані. Справжньою подією для українського читача став вихід вісника письменства, науки й громадського життя «Основа» у серпні 1915 р.

Особливістю інформаційної ситуації під час Першої російської революції була поява легальної партійної журналістики: «Известия Одесского Союза рабочих депутатов», «Известия Партии народной свободы», «За царя и родину». Нова політична ситуація призвела до спроб видавати студентську періодику. Так, у листопаді 1906 р. виходить перше число щоденної газети «Студенческая мысль», у грудні припинене генерал-губернатором з огляду на шкідливе скерування.

В наступних роках продовжується поступовий розвиток студентської преси, до 1917 р. видаються більше 10 газет і журналів розрахованих на студентів: орган всеросійського академічного союзу студентів «Академист», орган академічної корпорації студентів Новоросійського університету «Академист-корпорант», щомісячний науково-суспільний, літературно-художній й ілюстрований журнал «Alma-mater» тощо.

Характерною ознакою періоду є поява військових видань, що ознаменувалась виходом у 1907 р. щомісячника «Воинская повинность». Подальший розвиток військової журналістики пов'язаний з подіями Першої Світової Війни, коли видавалися «Военный вестник штаба армии» (1914) та щоденна газета «Война и мир» (1916).

Спрощення процедури отримання дозволу на впровадження періодичних видань і скасування попередньої цензури в 1905 р. породило в наступних роках вибух спеціалізованої преси в галузі журналістики. В цей період активізується видання наукових, медичних, сільсько-господарських, театральних, дитячих й музичних видань. Типологічний ряд поповнюється релігійними: «Баптист», «Вождь», «Зерна»; туристичними: «Курортный листок», весільними: «Брачный союз», «Брачный листок», «Брачный вестник», «Брачная газета Юга»; спортивні: «Бега и скачки», «Бега», жіночі: «Женская газета», фотографічні «Русский фотографический вестник», фінансово-промислові: «Вестник текстильной промышленности», будівельні: «Вестник строительства и домовладения», кінематографічні: «Кинематограф».

Якісних змін типологічна картина одеської журналістики зазнає в 1917 р. Виразні ознаки періоду: поява багатой палітри політичних часописів; зародження профспілкової преси; зріст національної й військової періодики.

У 1917 р., у зв'язку зі скасуванням царської цензури, активність виявляє партійна преса (18 видань), характерною ознакою є поява правосоціалістичної преси: меншовицької — «Южный рабочий» та есерівської — «Крестьянин и рабочий», «Земля и воля»; виходить перша більшовицька газета «Голос пролетария».

Зароджується профспілкова преса. Одним із перших видань цього типу став щотижневий журнал «Объединение» — орган одеської спілки службовців державних та громадських утанов, який побачив світ у квітні 1917 р. У середині 1917 р. активізується вихід профспілкової

періодики, з'являється «Маяк: Общественный и политический орган профсоюзного единения тружеников всех организаций Всероссийского торгового флота морей и рек», «Вестник профессионального союза служащих пароходных и транспортных предприятий», «Одесский печатник: Орган профсоюза рабочих печатного дела г. Одессы» та ін.

Для цього періоду характерним був сплеск військових часописів. Світ побачило більше 8 періодичних видань даного типу: одноденна газета «Армия и революция» (видавала Рада солдатських і офіцерських депутатів Одеського гарнізону), щомісячний ілюстрований журнал «Армяне и война», «Вестник комитета румынского фронта Всероссийского союза городов», «Дунайский вестник», «Солдатская мысль», «Военный листок», орган армійського комітету 4 Армії «Воин-гражданин», газета, присвячена інтересам добровільної революційної армії «Воин свободы» та ін.

Зростає в цей період кількість української періодики, адже в 1917 р. у місті виникають нові українські установи й центри суспільно-політичного життя, почала з новою силою розвиватися національна освіта. В Одесі в цей період видається кілька українських газет — двотижневик «Солдатська думка», народна українська газета Одеської української військової ради «Рідний курінь», політичний часопис виборців до міської думи «Український виборець» і журнал політичного, економічного, наукового і суспільного призначення «Українське слово».

Отже, проаналізувавши динаміку появи нових періодичних видань, тривалість їх виходу й типологічний ряд, можна окреслили основні тенденції розвитку одеської періодики. Періодична преса в місті зароджується на початку XIX ст. у 1809 р. з появою спеціалізованого торговельного видання «Прейс-курант приходящим в Одесу иностранным товарам и исходящим российским товарам». В 30–40-х рр. XIX ст. починає розвиватися приватна періодика з появою літературних альманахів й збірників, видань наукових товариств.

Активізація в розвитку періодичної преси Одеси помічається в кінці 50–60-х рр. XIX ст. Ця тенденція поступово наростає до кінця XIX ст. В другій половині XIX ст. відбувається процес становлення системи періодичного друку Одеси, що виявляється в динаміці появи нових видань (від 1 до 7 на рік) та розширенні типологічного ряду (літературно-суспільні, суспільно-політичні, наукові видання,

сільськогосподарська, медична, дитяча й музична преса, рекламно-довідкові видання).

Якісних й кількісних змін зазнає одеська періодика починаючи з 1905 р., по-перше, кардинально зростає випуск новоутворених періодичних видань (13), посилюючись у наступні роки: в 1906 р. — 48, в 1907 р. — 27, в 1908 р. — 30, 1909 р. — 48, 1910 р. — 40, 1911 р. — 36, 1912 р. — 30, 1913 р. — 33, 1914 р. — 30, 1915 р. — 19, 1916 р. — 12. Типологічний ряд поповнюється партійними, релігійними, сатиричними, кінематографічними, військовими, туристичними, весільними спортивними, студентськими, жіночими, фотографічними, фінансово-промисловими виданнями. Вперше в Одесі були здійснені спроби видавати газети українською мовою.

Характерними ознаками в розвитку періодичного друку Одеси 1917 р. виділяємо, по-перше, сплеск кількості новоутворених видань (83); по-друге, короткотривалість виходу періодичних видань (видання-одноденки); по-третє, зародження профспілкової преси; по-четверте, великого поширення набуває партійна, військова й україномовна преса.

На жаль, поза нашою увагою залишились іншомовні періодичні видання Одеси (французькі, німецькі, польські, румунські, єврейські тощо), що активно видавались у досліджуваний період. Крім того, необхідно усвідомлювати «рухливість» вказаних цифрових даних, адже як показує досвід проведення досліджень у галузі історії журналістики, поки триває пошук бібліографічних даних і примірників видань, у будь-який момент дослідникові може пощастити знайти нову невідому періодичну одиницю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Гребцова И. С.* Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.) : [моногр.] / И. С. Гребцова. — Одеса : Астропринт, 2002. — 408 с.
2. *Ігнатенко В.* Бібліографія української преси (1816–1916) : [бібліогр. покажчик] / В. Ігнатенко. — Харків : Держвидав України, 1930. — 286 с.
3. *Лисовский Н. М.* Библиография русской периодической печати 1703–1903 : [библиогр. указ.] / Н. М. Лисовский. — Пг., 1915. — 356 с.
4. *Рубінштейн С.* Одеська періодична преса років революції та громадянської війни (1917–1921) : [бібліогр. покажчик] / С. Рубінштейн. — Одеса, 1929. — ЛП с.

5. *Самойлов Ф. О.* Одеса на зламі століть: Кінець XIX — початок XX ст. : [історико-краєзнавчий нарис] / Ф. О. Самойлов, М. О. Скрипник, О. Т. Ярешенко. — Одеса : Маяк, 1998. — 232 с.
6. *Сидоренко Н.* Голос громадянства / Н. Сидоренко // Потужна сила рідного слова : [науково-джерелознавче видання] / [упоряд. Н. М. Сидоренко]. — Полтава : «РІК», 2005. — С. 9–15.
7. *Сидоренко Н.* Періодичні видання Одеси та Херсонської губернії (XIX — поч.. XX ст.) / Н. Сидоренко, В. Холодова // Українська періодика: Історія і сучасність : [доповіді та повідомлення сьомої всеукраїнської наук. — теор. конф. 17–18 травня 2002 р.]. — Львів, 2002. — С. 80–87.